http://garmian.edu.krd https://doi.org/10.24271/garmian.73

ئەنفال و یادەوەریی

سمکۆ سابیر

سەرنج :
ئەم لێکۆڵینەوەیە بەشێکە لەلێکۆڵینەوەیەکی درێژتر،بەمەبەستی بەشداریکردن لەچوارەم کۆنفراسی زانستیی نێو دەوڵەتی زانکۆی گەرمیان، کورت کراوەتەوە، کە بەناونیشانی:تاوانی جینۆسایدی گەلی کورد و لێکەوتەکانی لەڕۆژانی 2-3 /2017/7لەشاری کەلار بەڕێوەدەچێت .

ئەو کۆمەڵگایانەی مێژوویەکی درێژیان لەگەڵ توندووتیژیدا هەیە،یادەوەرییەکی لاوازتریان لەکۆمەڵگاکانی دیکە هەیە .

بەختیار عەلی

بەشی یەكەم :

یادەوەریی

ئەو توانا مرۆییەیە كە لەڕێگەیەوە مرۆڤ دەتوانێت زانیاریی و وێنە و دەنگ و رووداوەكان بەبیر بهێنێتەوە،كەرۆژانە بەسەریدا تێپەڕ دەبن.بێگومان ئەم توانایەش لەكەسێكەوە بۆ كەسێكی تر جیاوازە،چونكە لەبنەڕەتەوە كردارەكە مێشك ئەنجامی دەدات (1).

مرۆڤ فێرنابێت ئەگەر لەزەینی، یاخود لە مێشكی خۆیدا ئەزموون وزانیارییە دوور،یان نزیكەكانی خۆی تۆمار نەكات،ئەگەر هیچ لەوانە لەمێشكیدا نەمێنێت، توانای جیاكردنەوەی رووداوەكانی نابێت ولەپەریشانیدا سەری لێدەشێوێت (2).

پێناسەكانی یادەوەریی

1- **یادەوەریی و مێژوو و تۆماركردنی رابردووە، گواستنەوەی بۆ ئاینده**

د.محەمەد سەنعەتی (3)

2- **یادەوەریی ، بە یادهاتنەوەی تاك دادەندرێت ،كەتەنها لەڕێگەی چوارچێوەیەكی كۆمەڵایەتی دیاریكراودا گەڵالە دەبێت ،بەپێچەوانەی ئەو بیرۆكە باوەی كەوای دەبینێ كەیادەوەریی و كرداری بیرهاتنەوە كردارێكی بایلۆجی تاكە كەسی تەواوە .**

مۆریس هاڵبواكس (4)

3- **یادەوەریی واتە موعجیزەی بچووك كاتێك كە روداوێكی دیاریكراومان بیر دەكەوێتەوە .ئەم موعجیزەیە بەردەوام بەژیانی ئێمەدا تێپەڕ دەبێت تارووداوێكی رابردوومان بەبیر دێنێتەوە.**

پۆڵ ریكۆر . (5)

4- **یادەوەریی راستەوخۆ دەمانبات بۆ مێژوو،چونكە لەهەناوی خۆیدا مێژووی هەڵگرتووە.بەبێ یادەوەریش زانستێك بەناوی (مێژوو) بوونی نەدەبوو.**

پۆڵ ریكۆر.(6)

5- **یادەوەریی یەكێكە لەو كردە سەرەكییە ئەقڵیانەی كەتاك لەگشت هەڵوێستێكی رووبەڕوودا ئەنجامی دەدات،چونكە واتا ئەو عەنباركراوەی كەدەتوانرێ لەهەڵوێستە هاوشێوەكاندا بەكاربێت.**

سایكۆلۆژیای پەروەردەیی.(7)

6- **یادەوەریی یەكێكە لەتوانا زۆر و زەبەندەكانی مێشك،كەهۆشمەندیی و زیرەكی لێپێكدێت،ئەو مرۆڤەی توانای تێگەیشتن ،راڤەكردن، پێكەوە گرێدان،هەڵێنجان،خەیاڵو داهێنانی هەیە،خاوەن یادەوەرییەكی باشە.**

د.قاسم هادی(8)

7- یادەوەریی كردارێك نییە تەنها پەیوەندی بەمرۆڤەوە هەیە،ئاژەڵیش یادەوەریی هەیە،بۆنمونە رۆژی پێشتر خواردنێكت بەئاژەڵێك دابێت،بۆ رۆژی دواتر بەئارامی و نەرمی لێت نزیكدەبێتەوە. ئەنەس شەكەك .(9)

8- یادەوەریی دەرخكردن و پاراستن و بیر هاتنەوە و گێرانەوەی شارەزاییەكانی رابردووە. ئەنەس شەكەك(10) .

9- یادەوەریی رووداوەكانی رابردوو بەرهەم ناهێنێتەوە، بەڵكو بۆچوون و تێروانینی خەڵك بەرامبەر بەو رووداوە دەردەخات .

التاريخ والزاكره .محمد حبيده(11) .

10- فەرهەنگی فری دیكشنەری بەم شێوەیە پێناسەی میمۆری یان یادگە ئەكات و دەڵێت:

بریتی یە لە فاكەڵتی یان ناوەندی هزری بۆ مانەوەو پارستن و وەبیرهێنانەوەی ئەزموونی رابردوو.(12) http://www.thefreedictionary.com

یادەوەریی چەمك و ناساندن

چەمكی یادەوەری دەگەڕێتەوە بۆ ئالیەت و زەمەنی رابردوو، و بەبیر هێنانەوەی ئەو رابردووە و ئەو رێچكانەی رۆڵی ئەو چەمكە دەبینن لەڕووی رۆشنبیری و كۆمەلایەتییەوە .

بۆیەكەم جار لەساڵی 1978بیر لەقسەكردن لەسەر یادەوەری كرایەوە،وەكو بابەتێكی مێژوویی .لەو ساڵەدا مێژوونووسی فەڕەنسی (پیر نورا) لێكۆڵینەوەیەكی بەناونیشانی (یادەوەری دەستەجەمعی) یان كۆ یادەوەری لەدووتوێی كتێبی (مێژووی نوێ) و لەژێر چاودێری (جاك لۆگۆف) بلاوكردەوە.دوای ئەویش چەندین لێكۆڵینەوەو تێزی جیاواز پشت بەستوو بەچەمكە سەرەكییەكانی سایكۆلۆژیای یادەوەریی كەهەر بەو چەشنەی زانای كۆمەڵناسی فەڕەنسی (مۆریس هاڵبۆكس) بنچینەكەی بۆداڕشتبوو،بلاوكرایەوە.وەگرنگترینیان(مێژوو و یادەوەری)جاك لۆگۆف و (شوێنەكانی یادەوەری) بوو كەچەند لێكۆڵەرێك لەژێر چاودێری (پیر نورا) ئەنجامیان دابوو، وە (یادەوەری و مێژوو و بیرچوونەوە) ی فەیلەسووفی فەرەنسی پۆڵ رێكۆر بوون (13). ئەگەرچی سەدەی بیستەم بەتەواوی ماناكەی،سەدەی توندوتیژی و كاولكاری بوو،بەلام لەهەمانكاتدا مۆدێلێك لەبۆنە و یادكردنەوەی بۆنەكان هاتەئاراوە،بەشێك لە یادەوەرییەكان بۆ بەبیرهێنانەوەی ئەم مێژووە پڕ ئازارە بوو،بەلام بەئامانجی لەبیركردنی ئازارەكان و هێنانەكایەی یادەوەرییەكی هاوسەنگ لەنێوان تاكەكان بێتە كایەوە(14).

لەیادەوەریدا تەنها بەبیر هێنانەوەی رووداوەكان نییە،بەڵكودەكرێت لێبوردە بیت و كەسانێك ببوریت كە ئازاریان داویت،بۆئەوەی بەویژدانێكی ئاسوودەوە ئازارەكان لەبیربكەیت ولەمێژوویەكی ماندوو، سەخت و پڕ لەئازار دەربچیت وهاوكات وانەیەكی ئەخلاقی گەورە پێشكەش بكەیت لە لێبوردەیی.

گرنگی یادەوەریی بۆداڕشتنەوەی شوناسی نەتەوەیی

کورد بەهیچ شێوەیەک هەوڵی نەدا ئەنفال بەرێتە دەرەوەی خۆی،بەدەستی خۆی ئەم دۆسیە گرنگەی فەرامۆش و پشتگوێ خست.لەهیچ بۆنەو دانوستانێکدا ئەنفالی نەکردە مەرج و فشار و لەسەر مێزێک دابینێت.بەدرێژایی 14 ساڵی رابردوو هەر کەسێک بەمەبەستی وەرگرتنی پۆست روویکردبێتە بەغدا هێندەی وەک عێراقیەک خۆی نیشانداوە،هێندە لەخەمی کورد و دۆسیەکانی نەتەوەکەی خۆی نەبووە،هەستی نەکردووە ئەوە بەرهەمی خوێن و قوربانی ئەوانە ئەوی گەیاندۆتە ئەم شوێنە.ئەم بێباکی و خەمساردییە لەزۆربەیان رەنگیداوەتەوە.

هەموو ئەو کەسانەی کراون بەنوێنەری هەرێم لەوڵاتان هێندەی لەخەم و هەوڵی ئەوەدابوون ژیانی خۆیان باش وبەختەوەربکەن هێندە لەخەمی رابردوو و ئێستای میللەتەکەیان نەبوون .

ئەمە ئەگەر کاری سیاسییەکان بێت،کاری هونەرمەندو ئەدیب و شاعیر و نوسەرەکانیش لەمان باشتر نەبوون،بۆنموونە:ئەگەر سەیری گەلی ئەرمەن بکەین،بەدەیان و سەدان شێوازی هونەری گوزارشت لە کۆمەڵکوژی ئەرمەن دەکەن .هونەرمەندە گەورەو ناسراوەکانیان هیچ نەماوە بۆ ئەو مێژووە نەیکەن، کۆمەڵکوژییەکە هەمیشە لەژیانیان رەنگدەداتەوە،بەگشتی هونەرو سیاسەت وکۆی کایەکانی کۆمەڵگە لەخزمەتی دۆسیەکەیاندایە .

جولەکەکان تەنانەت لەکاتی نانخواردنیش ئاماژە بەهۆلۆکۆست دەکەن، جگە لەمەش لەبواری کاری رێکخراوەیی و هونەری شانۆو سینەماو ئەدەب رەنگیداوەتەوە، لەبواری دیکۆمێنتیش کەم رێگا ماوە نەیگرنەبەر. بەڵام کورد ئەمەی بۆئەنفال و بۆهیچ دۆسیەیەکی تری تاوانەکان و جینۆساید نەکردووە لەکوردستان. تەنانەت ئەو سروود و گۆرانیانەی بۆ ئەنفال ودۆسیەکانی تری جینۆساید دەوترین زۆریان بەخراپترین شێوە ئەنجام دەدرێن،لاوازن لەهەموو روێکەوە، وەکو کورد دەڵێ ناوازەمان کەمە،چەند کەسێک ک بەپەنجەی دەستەکان دەژمێردرێن،وەک شێرکۆ بێکەس و جەماڵ غەمبار بۆ ئەنفال و رەفیق سابیر بۆ هەڵەبجە .رەنگەبەرهەمی تر هەبن ،کەبێگومان هەن و نوسراون بەڵام جگە لە گۆرستانی چراکانی شیرکۆ بێکەس بەگشتی کۆی بەرهەم و نوسینەکان زۆر لاوازن و لەئاستی گەورەیی دۆسیەکان نییە(15).

یادەوەریی لەمێژووی گەلاندا

یادەورەیی لەمێژووی گەلاندا جۆرێک لەپیرۆزی وەر گرتووە، مەرجی سەرکەوتن و پێشکەوتنی ئێستایان بۆ یادەوەریی و رێزگرتن لەم مێژووە دەگەڕێنەوە،ئەزموون و سوودی زۆریان لەشکت و رابردووی پڕ لەستەم وڕۆژە سەختەکان وەرگرتووە، جەنگ و ماڵوێرانیەکان، رووداوە سرووشتییەکان .نەخۆشی و کۆمەڵکوژییەکان هەریەکەو بەجۆرێک لە یادەوەریی گەلانی دونیادا بوونی هەیە، ئەرمەنەکان دوای سەد ساڵ گەیشتن بەوەی کۆمەڵکوژی گەلەکەیان کەلەسەر دەستی تورکەکان ئەنجامدراوە، بەفەرمیی وەک جینۆساید بیناسێنن،ماوەی سەد ساڵە گۆرانی بەباڵای قوربانییەکانی خۆیان دەڵێنەوە کۆڵیان نەدا.جولەکەکان لەسەر ئاستی دونیا زۆرترین کاریان بۆ بەیادەوەریی کردنی هۆلۆکۆست ئەنجامداوە، تەنانەت لەدەیان وڵات قەدەغە کراوە کەبڵێیت؛هۆلۆکۆست جینۆساید نییە. ژاپۆنییەکان تائێستا بۆمبارانکردنی هیرۆشیماو ناکازاکی لەیادەوەرییاندا دەزرنگێتەوە، دوای ئەم تاوانە،بڕیاریاندا بەجۆرێکی تر بجەنگن بۆ سەرکەوتنێکی گەورەتر.بێگومان لەیەک کاتدا هەم

رووداوەکەیان خستە یادەوەریی جیهانییەو هەم سەرکەوتن و پێشکەوتن بۆ ئاستێکی باشترو شایستەتر. زۆر بەداخەوە مێژووی گەلی کورد،شارستانیەتی ناوچەکە لەزۆربەی وڵاتانی ناوچەکە کۆنترو رەسەنترە،بەڵام ئێمە لەیادەوەریی جیهانی پێگەیەکی لاوازمان هەیە،شەرمنین ،بێباک و کەمتەرخەمین لەئاست بەیادەوەریی کردنی کۆست و تاوانەکانی کەبەسەر میللەتی ئێمەدا هاتووە،تاڕادەیەک تاوانی هەڵەبجە لەچەند وڵاتێک لەڕووی مرۆییەوە ناسراوە،بەڵام سەرباری ئەم تاوانە گەورەیە هێشتا نەبۆتە بەشێک لەیادەوەریی جیهانی .ئەنفالیش وەک دۆسیەیەکی سەربەخۆ بۆ ئەم مەبەستە چەند کارێکی کەمی بۆکراوە،دەبوو تاوانێکی وەک ئەنفال لەسەر ئاستی نێو دەوڵەتی یادەوەرییەکی باشتری هەبوایە،جیهان دوو روو نەبوایە لەئاست ئەنفالدا،دەبوو دوای ناسینی ئەنفال وەک جینۆساید لەدوای ساڵی 2007لەلایەن دادگای باڵای تاوانەکانی عێراقەوە، جیهانیش مامەڵەی لەگەڵ ئەم دۆسیەیە بەجۆرێکی تر بووایە.ئەگەر چەند نمونەیەک وەربگرین لەشۆڕشی گەلان کەتائێستا سەرباری ئەنجامەکانی شۆڕشەکە بەڵام وەک یادەوەریی ماوەتەوە.شۆڕشی فەڕەنسا 1789-1799(8).شۆڕشی ئۆکتۆبەری 1917 ی روسیا کەلینین رابەرایەتی دەکرد بەماویەکی کەم لەیادەوەریدا جیهاندا پێگەی خۆی گرت و بوو بەڕوداوێکی جیهانی (16) .هەروەها جەنگەکانی یەکەم و دووەمی جیهانی ،1914- 1918. 1939-1945 .لەگەڵ چەندین رووداو و شۆڕشی جیهان کەلەیادەوەریی جیهاندا ماونەتەوەو دەمێننەوە.

جۆرەکانی یادەوەریی

بەختیار عەلی لەدیمانەیەکدا پێیوایە لەکولتووری ئێمەدا سێ جۆر یادەوەریی بوونی هەیە :

یەکەم : یادەوەریی ئایینی ئەو بەشەیە لەیادەوەریی کەلتووری دینی و رەمزەکانی دەپارێزێت،بەحوکمی ئەوەی ئەنفال هەڵگری هەندێک رەهەندی دینیشە،ئەو بەشە لەپرسی ئەنفالدا چالاک نەبوو.ئەوەی ئەنفالی پاراستووەوهەڵیگرتووە یادەوەریی ناسیۆنالیستی ئێمەیە،کێشەکە ئەوەیە رەهەندە ئینسانییەکانی ئەم یادەوەرییە ناسیۆنالیستە زۆر لاوازە هاوکات ئەم یادەوەرییە باس لە کوشتن و قڕانکردن دەکات بۆ دەستکەوتێکی حیزبی وسیاسی دەگەڕێت .ئیدی قوڵکردنەوەی رەهەندە ئینسانیەکانی بۆ گرنگ نییە(17).

دووەم: یادەوەریی نەتەوەیی

بۆنە نەتەوەیی و نیشتیمانییەکانی گەلی کورد، نەورۆز و سەری ساڵی کوردی .یادەوەریی دۆسیەکانی تاوان و کۆمەڵکوژییەکان .رووداوە خۆش و ناخۆشەکان .زۆر جێگەی داخە ساڵانێکە بەمەبەست کار لەسەر کاڵکردنەوەی ئەم بۆنە نەتەوەییانە دەکرێت و گەیشتۆتە ئاستێک کە هەوڵی حەرامکردنی دراوە .ئەبێت لەوە کارەسات ترچی بێت،گەنجێکی کەسوکار ئەنفال لەئێستادا لەڕیزەکانی داعش تەقە لەمیللەتەکەی خۆی بکات و پێیوابێت ئەرکێکی پیرۆز و شەرعییە.

سێیەم: یادەوەریی گشتی مرۆڤ و مرۆڤایەتی (یادەوەریی و کۆ یادەوەریی) (18)

چەندین خاڵی هاوبەشی نێوان گەلی کوردو چەندین نەتەوەی تری جینۆساید کراودا هەن، بەڵام ئەوە کوردە نەیتوانیوە لەیادەوەریی جیهانیدا پشکێکی باشتری هەبێت.کورد گوێبیستی دەیان بۆنەی جۆراو بووە کە وەک یادەوەریی جیهانیی تەماشاکراوە، بەڵام زۆر کەمن ئەو وڵات و نەتەوانەی یادەوەریی کوردیان وەک خۆی وەرگرتبێت و لەهیچ رووێکەوە وەک پێویست کاریان لەسەر کردبێت .. ئەگەر نمونەیەک وەربگرین لە یادەوەریی جیهانی ،ئێمە لەهەموو ساتێکماندا چ لەبواری پرۆگرامی پەروەردەیی ،چی لەرۆژانە هەواڵ وباسی میدیا جیهانیەکان و بەمیدیای کوردییەوە،باس لرِوداوە جیهانیەکان دەکات و بووە بەبەشێک لە یادەوەریی ئێمەو،جێگەی گرتووە،بەڵام بەپێچەوانەوە کورد هەرچەندە دۆسیەو پرسەکانی لەگەلانی تر گەورەترو و گرنگ تر بووە کەچی نەمانتوانیوە لەو یادەوەرییە جیهانیەدا پێگە وجێگە بگرین .

بەشی دووەم:

ئەنفال لەیادەوەریی کوردیدا

ئەنفال لەیادەوەریی کوردیدا پرسێکی ناجێگیرە،کۆمەڵگەیەکی دابەشبووله رِووی سیاسی ،جوگرافی ،ئایدەلۆژیی کاریکردۆتە سەر پرسی یادەوەریی دۆسیە و پرسە جیاوازەکان.هێشتا کۆمەڵگەی کوردی نەیتوانیوە ئەنفال لەنێو خودی خۆیدا بناسێنێت،نەیتوانیوە بیکاتە بە یادەوەرییەکی لۆکاڵی گشتی ،تاوەکو تاکەکانی لەیادەوەرییاندا هەستی پێبکەن،زۆرێک لەکۆمەڵگەی کوردی پێیوایە ئەنفال تەنها پرسێک وئازارێکی ناوچەییەو هیچی تر،چونکە ئێمە نەمانتوانیوە لەیادکردنەوەی ساڵانەی ئەم تاوانەو کۆی تاوانەکانی تر،ئەنفال وەک خۆی بناسێن،چونکە لەبنەرەتدا کاری جددی دەکرێت بۆ ئەوەی ئەنفال لەیادەورەیدا کاڵتر بێتەوە.وەک بۆچوونی ئەو پیرژنەی کەسوکاری ئەنفال لە چەمچەماڵ وتی: ئەم یادکردنەوانە بۆزیندووهێشتنەوە نین، بەڵکو بۆ لەبیر بردنەوەن .لەسەر ئاستی کوردستانیش ئەنفال نەبووەتە خەمی گشتی ،نەبۆتە باسێکی هەمیشەیی .بەڵکو تەنها لەسات و کاتێکی جیاواز یادی دەکرێتەوە .زۆربەی گەلی کورد تەنها ناوی ئەنفالی بیستووە،بەڵام بەچەند دێرێک ناتوانێ گوزراشت لەتاوانەکە بکات .یان دارِشتنێک لەسەر تاوانی ئەنفال بنوسێت . دەبێت دامەزراوەیەکی راستەقینەی نیشتیمانی ،نەک حیزبی بەم کارە گرنگە هەڵبستێتو ئەم بۆشاییە پرِ بکاتەوە.یادەوەریی خاڵیمان پرِبکاتەوە.هەمووماں تائێستا بەشێکی زۆری چیرۆک وسرووودەکانی سەردەمی منداڵیمان لەبیر ماوە،ئەی چۆن دەبێت تاوانێکی وەک ئەنفال بەو قەبارەوە لەبیر بکرێت و پێگەیەکی شیاوی نەبێت لەیادەوەریماندا .سەنتەری دیکیۆمێنتەری ساڵانە بەرهەمەکانی خۆی نمایش بکات و شتی نوێ بخاتە بیرو هزری تاکەکانەوە.شیکاری نوێ بکات ،خوێندنەوەی بۆ ناسین و ناساندنی ئەنفال بکات.شرۆڤەی جددی هەبێت لەم بوارەدا.لەیەک کاتدا قسەی جددی هەبێت لەسەر کۆی ئەو پرسانەی پەیوەندی چیرۆک و حیکایەتە فەرامۆشکراوەکان هەیە و ئیتر نەهێڵێت کەمتەرخەمییەکان بەردەوام بن .بواری پەروەردەو فێرکردنیش لەکۆی قۆناغە جیاوازەکانیدا ئەم مێژووەی تێدا هەڵبگیرێت و بکرێت بەپرِۆگرام .یادکردنەوەی نیشتیمانی سەرتاسەری

بۆ تاوان و کۆمەڵکوژیی لە کوردستان پێویستییەکە ،بۆ ئەوەی چیتریادەکان تەنها لەناوچەیەکەوە قەتیس نەکرێت،تاناوچەیەک یادی ئازارو مەینەتییەکانی خۆی بکاتەوە،ئەو ئازارە هەر بەلۆکاڵی و ناوچەیی دەمێنێتەوە،خەمی ناوچەیەک و جوگرافیایەکی تایبەت دەبێت، لەکاتێکدا ئازارەکە هی هەموو میللەتەکەیە،بەجیاوازی پێکهاتەکانی .

باسی یەکەم:چەردەیەک لەبارەی ئەنفال وجینۆسایدی کوردەوە.

بەدرێژایی مێژووی ئێمە، لەگەڵ سەرهەڵدانی بیری شەڕانگێزی مرۆڤایەتی ،کورد پەلامار دراوە، جینۆساید و کۆمەڵکوژ کراوە،هەموو فۆرمەکانی کوشتن و لەناوبردنی بەسەردا تاقیکراوەتەوە،هەرجارە و بیانوویەک پاساوێک بۆ لەناوبردنی هێندراوەتەوە .بەتایبەتی ئەگەر بەکورتی چاوێک بە ڕووداوەکانی سەدەی بیستدا بگێڕین،گەلی کورد نەک تەنها لەباشووری کوردستان،بەڵکو لەهەموو پارچە داگیرکراوەکان،دووچاری کۆمەڵکوژیی و قڕکردن و تاوانی گەورە بووەتەوە.لەباشووری کوردستاندا جینۆسایدی کوردانی فەیلی ، بارزانییەکان، تاوانی کیمیابارانی هەڵەبجە و تاوانی ئەنفال ، نمونەی دڕندەیی ڕژێمی بەعس بوون، ئەمە جگە لەپرۆسەی بەعەرەبکردن و بەبەعسیکردن و ڕاگواستنی زۆرەملێیی لەئاستی هەموو پارێزگانی هەرێمی کوردستان پیادەکراوە .بەعس خراپترین و ترسناکترین جۆری چەکی لەم پەلامارانە بەکارهێناوە، بەتایبەتی چەکە کۆکوژەکان،کەبەلایەنی کەم زیاتر لە 40 جاری بەرامبەر بەخەڵکی کوردستان بەکارهێناوە. .ئەگەر بۆ مێژووی کۆنیش بگەڕێینەوە،شەڕی چاڵدێرانی 1514ی نێوان عوسمانی و سەفەوییەکان بەڵگەیەکی ترە بۆ چەوساندنەوەی کورد لەقۆناغێکی تردا.لەسەردەمی دروستبوونی دەوڵەتی عێراق و بەتایبەتیش دوای هاتنە دەسەڵاتی بەعسییەکان لەساڵی 1968-2003 وەبەتایبەتی تریش کاتێک سەدام حسێن لە 1979-2003 دەسەڵاتی ڕەهای کەوتە دەست،گەلی کورد لەباشووری کوردستان هەوڵی دا کۆی ئامانجەکانی حزبی بەعس کەلەساڵی 1947 دامەزرابوو،بیهێنێتە دی لەسەر سڕینەوەی نەتەوەکانی تر بۆ قازانجی عەرەبی سوونئە،کە کارە شەڕنگێزەکانی بەپەلامارو گرتنی کوەیت لەساڵی 1990 تەواو بوو(19) .چونکە تێڕوانینی حزبی بەعس ئەوەبوو بۆ کورد،کەکوردیش وەک هەموو کەمە نەتەوایەتییەکانی تری وڵاتانی عەرەبی ،لەقۆناغێکی مێژوودا لەسەر خاکی عەرەب گیرساوەتەوە،هەرتاقمێک یان نەتەوەیەک لەگەڵ حزبی بەعس نەبێت بۆ گەیشتن بەئامانجەکانی ،ئەوا لەدیدی بەعسەوە بەدوژمنی خاک و نەتەوەی عەرەب لەقەڵەم دەدرێت (20) .دەیان ساڵ پێش شۆڕشی ئەیلوولی 1963 شێخ عوبەیدوڵای نەهری و شێخ مەحمودی نەمرو شێخ سەعیدی پیران و شەهید قازی محەمەد داوای سەربەخۆییان دەکرد،چونکە کورد لەهەموو پارچەکان کۆمەڵکوژو جینۆساید کراوە، بۆیە لەهەوڵی کیانێکی سەربەخۆدابووە بۆ ئەوەی ڕزگاری بێت لەدەست ئەو هەموو جەورو ستەمەی بەردەوام لێیکراوە(21) . سەدەی ڕابردوو بەدیاری کراوی سەرەتای ساڵی 1980 تاکۆتایی ئەو دەیە تاوانی جینۆساید لەزیاد جارێک دژ بەگەلی کوردستان ئەنجامدراوە،ئەو پرۆسەی کورد کوژییە پێکەوە گرێدانی مەرگی نەتەوەیەک بوو،لەدەڤەری بادینانەوە بۆ دەڤەری گەرمیان ،خەڵکی بەجۆرێک کەوتنە

بەرپەلاماری سوپا کەمەرگی دەستەجەمعی نەتەوەیەک ئامانجی بوو،بەبێ ئەوەی نەکۆمەڵگەی نێو دەوڵەتی‌ونەجیهانی ئیسلامی عەرەبی بەئەرکی خۆیان هەڵبستن ،بێ ئەوەی پەیماننامە نێو نەتەوەییەکان کەبۆ قەدەغەکردنی ئەو تاوانە هەبوون،بەفریادی کورد بکەون‌وڕێگە لەملهوڕییەکانی دەوڵەتی عێراق‌وحزبی بەعس بگرن (22).

باسی دووەم:یادەوەریی ئەنفال ورەنگدانەوەی لەسەرناسنامەی نەتەوەیی

ئەگەر ناسنامەی هەموو میللەتێک بریتی بێت لەکۆی ئەو پێکهاتە مێژوویی و کولتوریی وتایبەتمەندییەی کەهەر نەتەوەیەک هەیەتی (23)،ئەوا نەتەوەی کورد زۆر تایبەتمەندی هەیە تابیکات بەناسنامەی خۆی و شانازی پێوەبکات .بەڵام بەداخەوە سیاسەت و کولتووری کورد نەیتوانیوە ئەنفال بکات بە ناسنامەی نەتەوەیی ،دەیتوانی ساڵانە لەیادی ئەنفالدا بەچەندین فۆرم و ڕێگا ئەنفال بکرێت بەناسنامەی سەرجەم تاکەکانی کۆمەڵگە،لەڕێگەی کوردبوون و ئەو خەسڵەت وپێکهاتە هاوبەشانەی کۆمەڵگەو تاکەکانی ، ئەنفال بکرێت بەناسنامەی تاکەکان بەبێ جیاوازی و شوناسێکی نەتەوەیی پێببەخشین.بەداخەوە وەک بەختیار عەلی دەڵێت:کولتوور و ڕۆشنبیرو سیاسەتی کوردی لەتوانایدا نییە هەڵگری یادەوەریی ئەو کۆست و تاوانانە بێت.لەتوانیدا نییە ببێت بەنوێنەری ئەم دۆسیە نەتەوەییانە .کوردبوونی ئێمە بەس بوو بۆ ئەوەی ناسنامەی نەتەوەیی خۆمانمان هەبێت بۆ داکۆکی کردنمان لەخۆمان لەرابردوو و ئێستا و داهاتوومان.ئەقڵی سیاسی نەیتوانی کوردایەتی بکات بەناسنامەو لەهەموو سەفەرێکی بیخاتە توێی جانتا دبلۆماسیەکەیەوە .بۆیە ئەگەر ئێمە بەدوای ناسنامەی خۆماندا بگەڕێین پێویستمان بەبڕیارێکی دەستە جەمعیە .ئینجا بەوردی کار لەسەر رابردوو بکرێت‌و هەموو شتێک زیندوو بکەینەوە تەنانەت یادەوەریی قوربانیەکانیش بەجۆرێک بێت کەفاکتەرێک بێت بۆ زیندووبوونەوەو ژیاندۆستی و پەرەپێدانی بیری لێبوردەیی و بەیەکەوە ژیان

بەشی سێیەم :

باسی یەکەم : ڕەهەندەکانی یادەوەریی ئەنفال وکایەکانی کۆمەڵگەی کوردی

جێگەی داخە لەدوای ساڵی 1992 و دروستکردنی یەکەم پەیکەری دامەزراوەیی لەهەرێمی کوردستان،کەدامەزراندنی حکومەتی هەرێمی کوردستانە، گوتاری کوردی نەیتوانی گوتاری ئایینی لەکوردستان بەلای خۆیدا رابکێشێت لەپرسی ئەنفال .بۆ ئەوەی ڕەوتی ئایینی لەکوردستان لەچوارچێوەو سیاقی نیشتیمانی و نەتەوەیی دەرنەچێت و لەخزمەتی دۆزەکەیدا بمێنێتەوە.میللەتی کورد باجێکی قورسیدا بەم کارە،چونکە لەهەناوی ڕەوتی ئایینی لەکوردستان،بیری توندوتیژی سەری هەڵدا کەدوواجار بوو بەمایەی سەرئێشەو گرفتی مەترسیدار بۆ سەر ژیانی هاووڵاتیان.کاتێک دەبینین کەسێکی کەسوکار ئەنفال لەگوندەکەیدا سەدان کەس ئەنفال کراوە بەڵام ئەو لەجێگەی ئەوەی داکۆکیکار بێت لەدۆسیەکەی خۆی و ڕێز لەقوربانیانی خۆی بگرێت،ریزەکانی داعش هەڵدەبژێرێت.کۆمەڵگەی ئێمە خۆی لەزۆر شت خەواندووە دەیەوێت هەموو شتێکی بێتە

بەردەست،لەو پرسەشدا هەروایكردووە، خۆی هەوڵی ئەوەی نەدا گوتاری ئایینی بخاتە ژێر ركێفی خۆی و بەئاراستەیەكی باش و گونجاو بەكاری بێنێت، لەئێستاشدا مەترسیەكان قوڵتر دەبنەوە،ئەم گوتارە ئاینییە ترسناكە تادێت رابردوومان لێدەكات بەوەهم ودەیەوێت ئەنفالیش لەیادەوەریی میللەتدا كاڵ بكاتەوە.گوتاری ئایینی لەكوردستان باش هەست بەوە دەكات كەبەشێك لە هۆكارەكانی ئەنفالكردنی كورد بۆ گوتارە ئاینییەكە دەگەڕێتەوە بۆیە هەوڵدەدەن خۆیان بێدەنگ بكەن و هەست وجوڵە لەخۆیان دەبڕن .نایانەوێت بەكۆ زۆر شتدا بچنەوە كەقازانجی ئەوانی تێدا نییە،ئەگینا دەبوو هەرهیچ نەبێت فتوای ئەوە بدەن هەر ولاتێك لە1988 كچ و ژنی لەئەنفال وەك غەنیمە وەرگرتبێت ئەگەر چارەنووسیان ئاشكرا نەكات،تاوانبارو گوناهبار دەبێت لەگەڵ زۆر لایەنی تر(24) .

باسی دووەم:یادەوەریی ئەنفال وكارلەسەركردنی لەلایەن میدیای كوردییەوە.

لە رووی میدیاییەوە چۆن كار لەسەر پرسی یادەوەریی ئەنفال و جینۆساید بكرێت:

بە شێوەیەكی گشتی تا ئێستا میدیای كوردی پەیامی بۆ ناوخۆ بووە و نەیتوانیوە لە ئاستی تاوانەكانی كۆمەڵكوژی و ئەنفالدا پەیام بە زمانە زیندووەكانی جیهان بگەیەنێت و لە ناوخۆشدا كارێكی رووكارییانەی كردووە و قووڵ نەبووەتەوە بۆ بنج و بناوانی پرسەكانی پەیوەست بە تاوانەكانەوە و توانا و سەلیقەی بەدواداچوون و دۆزینەوەی چیرۆكە ئینسانییەكانی نەبووە.

دەكرێت شێوازی كاری میدیای لە چەند خاڵێكدا كورت بكەینەوە:

یەكەم: تەنیا لە بۆنە و یادەكاندا بە پیشاندانەوەی وێنەدووبارەكان و بڵاوكردنەوەی تۆماری دەنگی و لاواندنەوە و شیعر كاركردن لەسەر بزواندنی هەستی خەڵك كار كراوە و لە رووی لۆژیكی و مەعریفییەوە كارێكی ئەوتۆ نەكراوە لانیكەم نەوەی نوێ لە قەبارەی ئەو تاوانانە تێ بگات و بزانێت نەتەوەكەی و خەڵكەكەی لە رابردووی نزیكدا رووبەڕووی چ مەرگەساتێك بوونەتەوە.

دووەم: جگە لە سازكردنی چەند بەرنامەیەكی سەرپێیانە تا ئێستا دۆكیۆمێنتاری و بەرنامەی فرە رەهەند و قوڵی ئەوتۆ پێشكەش نەكراوون كە ماهییەتی تاوانەكان روونبكەنەوە.

سێیەم: هێشتا نەتوانراوە رایگشتی لە بارەی بە سزاگەیاندنی تاوانباران و مستەشارە راكردووەكان لە یاسا یەكبخرێت بە جۆرێك خەڵك بە گشتی داوای سزادانی هەموو ئەوانە بكات كە تێوەگلاوون لە ئەنجامدانی ئەو تاوانانەدا و ئەو كەسانە لە كۆمەڵگەدا جێیان نەبێتەوە و تەنانەت وایان لێبكرێت كە لانیكەم پەشیمانی دەربڕن و داوای لێبوردن بكەن، دیارترین نموونەیان قاسم ئاغای كۆیە بوو، كە تا ئێستاش بەرگری لەوە دەكات كە ئەنجامیداوە و پەشیمان نییە لەو تاوانانە و هێشتا سەدام حوسێن بە رابەر و سەركردەی خۆی دەزانێت.

چوارەم: بۆ دنیای دەرەوە تا ئێستا میدیای ئێمە نەیتوانیوە وەبەرهێنان لەو بوارە بکات و لە ڕێی بەرنامە و بابەتە میدیاییەکانییەوە کارێک بکات لانیکەم وەرگرانی وڵاتانی دراوسێمان لە قەبارەی تاوانەکان و مێژوویان و چیرۆکی ئەو هەزاران ئینسانە کوردە تێبگەن کە بێ تاوان راپێچی گۆڕ بە کۆمەڵەکان کران.

پێنجەم: تا ئێستا میدیای کوردی نەیتوانیوە ببێتە سەرچاوەی زانیاری بۆ میدیای جیهانی و هیچ داتا و چیرۆک و راپۆرت و زانیارییەکی ئەوتۆی نەخستووەتە ڕوو کە میدیای جیهانی بتوانێت پشتی پێ ببەستێت(25) .

شەشەم: هێشتا میدیای کوردی نەیتوانیوە لە قاڵبی حیکایەتخوانی دەربازی بێت و کار بۆ ئەوە بکات وەک ئەرمەنەکان و جووەکان، پرسەکانی ئەنفال و جینۆساید بباتە ناوەندە میدیاییەکانی جیهان و کار بۆ ئەوە بکرێت چ لە ناوخۆ و چ لە دەرەوە سپۆنسەری دەیان بەرنامە و فیلمی دۆکیۆمێنتاری و کورتە فیلم و فیلمی درێژی سینەمایی بکرێت بۆ ئەوەی لەو ڕێگەیەوە پەردە لە رووی ستەملێکراوی نەتەوەیەک لابدرێت و رایگشتی وڵاتانی جیهان و نێودەوڵەتی لە قازانجی دۆزی نیشتیمانی کورد بجوڵێندرێت (26).

یادەوەریی ئەنفال ورەوتی ئایینی لەکوردستان

جێگەی داخە لەدوای ساڵی 1992 و درووستکردنی یەکەم پەیکەری دامەزراوەیی لەهەرێمی کوردستان،کەدامەزراندنی حکومەتی هەرێمی کوردستانە، گوتاری کوردی نەیتوانی گوتاری ئایینی لەکوردستان بەلای خۆیدا رابکێشێت لەپرسی ئەنفالدا،بۆ ئەوەی رەوتی ئایینی لەکوردستان لەچوارچێوەو سیاقی نیشتیمانی و نەتەوەیی دەرنەچێت و لەخزمەتی دۆزەکەیدا بمێنێتەوە.میللەتی کورد باجێکی قورسیدا بەم کارە،چونکە لەهەناوی رەوتی ئایینی لەکوردستان،بیری توندوتیژی سەری هەڵدا کەدوواجار بوو بەمایەی سەرئێشەو گرفتی مەترسیدار بۆ سەر ژیانی هاووڵاتیان.کاتێک دەبینین کەسێکی کەسوکار ئەنفال لەگوندەکەیدا سەدان کەس ئەنفال کراوە بەڵام ئەو لەجێگەی ئەوەی داکۆکیکار بێت لەدۆسیەکەی خۆی و رێز لەقوربانیانی خۆی بگرێت،ریزەکانی داعش هەڵدەبژێرێت.کۆمەڵگەی ئێمە خۆی لەزۆر شت خەواندووە دەیەوێت هەموو شتێکی بێتە بەردەست،لەو پرسەشدا هەروایکردووە، خۆی هەوڵی ئەوەی نەدا گوتاری ئایینی بخاتە ژێر رکێفی خۆی و بەئاراستەیەکی باش و گونجاو بەکاری بێنێت، لەئێستاشدا مەترسیەکان قوڵتر دەبنەوە،ئەم گوتارە ئاینییە ترسناکە تادێت رابردوومان لێدەکات بەوەهم ودەیەوێت ئەنفالیش لەیادەوەریی میللەتدا کاڵ بکاتەوە.گوتاری ئایینی لەکوردستان باش هەست بەوە دەکات کەبەشێک لە هۆکارەکانی ئەنفالکردنی کورد بۆ گوتارە ئاینییەکە دەگەڕێتەوە بۆیە هەوڵدەدەن خۆیان بێدەنگ بکەن و هەست وجوڵە لەخۆیان دەبڕن .نایانەوێت بەگژ زۆر شتدا بچنەوە کەقازانجی ئەوانی تێدا نییە،ئەگینا دەبوو هەرهیچ نەبێت فتوای ئەوە بدەن هەر وڵاتێک لە1988 کچ و ژنی لەئەنفال وەک غەنیمە وەرگرتبێت ئەگەر چارەنووسیان ئاشکرا نەکات،تاوانبارو گوناهبار دەبێت لەگەڵ زۆر لایەنی تر.

رۆڵی زانكۆو ناوەندە مەعریفییەكان لەیادەوەریی ئەنفالدا

گومانی تێدا نییە بەگشتی زانكۆكانی كوردستان لەمەڕ تاوان و كۆمەڵكوژییەكان كەمتەرخەم و هەژارن،كەمزانیاری و بێباكن.زانكۆ وەك گرنگترین دامەزراوەی مەعریفی وئەكادیمی دەتوانێت كۆمەڵێك كێشەی رابردوو چارەسەر بكات،ئەویش لەرێگەی سەنتەرێكی دیكیۆمێنتەری كارا،بەهۆی تیم و ستافێكی شارەزا لەناوچەكە چیرۆكە دابەشبووەكان كۆبكەنەوە،حیكایەتە پەرتەوازەكان لەیەكتری بدەنەوە،دیكۆمێنتێكی باش لەناوچەكە هەیە دەستی بۆبەرن و هەوڵی ئەوەبدەن لەرێگەی داتابەیس و ئەرشیفكردنەوە تۆماربكرێنو دواتر لەساڵیادەكان نمایش بكرێن ،بەمشێوەیە دەتوانن سنووری كلاسیكی یادكردنەوە بگۆڕدرێت بۆ هەنگاوێكی باشتر و گرنگتر بۆ بەیادەوەریكردنی ئەنفال .ساڵیادەكانیش جیاواز دەبن و رزگارمان دەبێت لەم فۆرمە یادكردنەوەیە كەهیچ بەرهەمێكی نییە.بۆنموونە :زانكۆیەكی وەكو گەرمیان دەتوانێت لەرشێگەی سەنتەرێكی جینۆسایدەوە زۆرترین كار بكات بۆ ئەنفال،هێشتا بەسەدان و هەزاران چیرۆك هەیە تۆمارنەكراون،لەئەرشیفی ئەنفالدا نین.بەمجۆرە كارانەدەتوانین لەرێگەی بوونی ناسنامەیەكەوە بەرگری لەئەنفال بكەین،زۆر رەمز هەن كەدەبێت تۆماربكرێن و قسەی جددیان لەسەر بكرێت، پیرژنێكی كەسوكار ئەنفال،كەسی نەماوە،بۆ ئەوەی بەتەنیا نەبێت چەند دانە قازێكی كڕیوە،قازەكانی بەناوی منالەكانیەوە ناوە،پیاوێكی تر هاوسەرومنداڵەكەی ئەنفال كراوە،لەهاوسەرگیری دووەمدا ناوی هەمان منداڵی لەمنداڵەكانی ناوە،ئەوە زیندووبوونەوەیە ،خۆراگرییە،بەردەوامییە بەژیان،بەچۆك دانەدان بەرامبەر بەو بیرەی كەئەنفالیكردین،ئەم هەموو چیرۆكانە شایەنی ئەوەن كاریان لەسەر بكرێت،چونكەی نموونەی گرنگی یادەوەریی زیندووی خانەوادەكانی ئەنفالن.هەروەهانمونەی بەرز راگرتنی شكۆی مرۆڤە،وانەیەكی گرنگن بۆ كۆمەڵگەو بەزیندوویی هێشتنەوەی ئەم یادەوەرییە لەبیری خانەوادەیەكدا .بۆیە دەبێت ئەو یادەوەرییە بگوازرێتەوە بۆ نەوەكانی تر.بۆ ئەوەی هەموو كۆمەڵگە ئیرادەی بەرزو بەهێز بێت و بڕوای بەوە بێت كەدەبێت خۆڕاگرو پتەو بێت(27) .

بەشی چوارەم:

ئەنفال لەیادەوەریی جیهاندا

بەو پێیەی ئەنفال تاوانێكی نێودەوڵەتیە دەتوانین یادەوەریەكەش بخەینە ساحەی نێودەوڵەتیەوە بەهەمانگی لەگەڵ نەتەوە جینۆسایدكراوەكان، لە فرۆشتنی نەوتدا، لە كاری لۆبی و دبلۆماسیەتدا، بەتایبەتی كوردانی ئەوروپاو ئەمریكا دەتوانن رۆلی گرنگ وكاریگەر بگێڕن، هاوشیوەی ئەوەی ناوەندی چاك لە سەرەتای ٢٠٠٠ ەكان دەستی دابووەیە، بەڵام بەدیوێكی زانستی وئەكادیمیدا(28) ،

وەكو لەسەرەوە ئاماژەمان پێكردووە، تاوانی ئەنفال،وەك تاوانێكی نێو دەوڵەتی وهەموو جۆرەكانی جینۆسایدی بەسەردا جێبەجێكراوە، تائێستا لەسەر ئاستی نێو دەوڵەتی وەك دۆسیەیەكی جینۆساید مامەڵەی لەگەڵدا ناكرێت،ئەمەش وایكردووە ئەنفال بێبەش بێت لەیادەوەریی جیهانی ،چەند وڵاتێك لەسەر ئاستی پەرلەمانەكانیان كەلەپەنجەی یەك دەستدا تێپەڕنابن،بەفەرمیی ئەنفالیان وەك جینۆساید ناساندووە وئەم

لایەنەش تائێستا مشتومڕی زۆری لەسەرە.لەبەرامبەردا حکومەتی عێراق کەبەفەرمی ئەنفالی وەک جینۆساید ناسیوە،هیچ هەوڵێکی نەداوە بۆ ئەوەی ئەو بڕیارەی لە2007 داویەتی سەبارەت بەجینۆساید ناساندنی ئەنفال لەدنیای دەرەوەی خۆیدا بەجینۆساید بناسرێت.حکومەتی هەرێمیش دەیان هێندە کەمتەرخەمە لەئاستیدا.

باسی یەکەم :ئەنفال لەیادەوەریی عەرەب وگەلانی دراوسێدا

ڕەنگە هۆکاری لاوازیی یادەوەریی ئەنفال لەیادەوەریی نەتەوەی عەرەب و گەلانی دراوسێدا،زۆر هۆکاری هەبێت،بەڵام ئێمە لێرە تەنها کار لەسەر دوو ڕەهەندی دەکەین،ڕەهەندی ئایینی ،بەو پێیەی ڕژێمی بەعس ئایینی بەکار هێنا بۆ کۆمەڵکوژیی و جێبەجێکردنی شالاوەکە،بەمەش بەعس توانی بەیەک هەنگاو چەند ئامانجێکی ترسناک بەدەست بهێنێت.هاوکات بەشداربوونی وڵاتانی عەرەبی لەپرۆسەی ئەنفالدا بەهاوکاری لۆجستی و سەربازیی و دارایی .ئەمەش فۆڕمێکە لەڕەویەتیدان بەئەنجامدانی تاوانەکەو سەلماندنی بەشدارییان لەتاوانەکە .ڕەهەندێکی ترئەوەیە؛بیری شۆڤێنی و مەزهەبی لای عەرەب هێندە ترسناکە،وەک میشێل عەفلەق ڕاشکاوانە هەموو نەتەوە بچووکەکانی بەخزمەتکاری نەتەوەی عەرەب لەقەڵمداوە و لەفەرهەنگ و کولتووری بەعس بێ پێگەبووە .ئەم بیرە شۆڤێنییە تەنها عێراقی نەگرتۆتەوە،ئەوەتا دوای بیست و نۆ ساڵ لەئەنجامدانی تاوانەکە،هێشتا بیری شۆڤێنی عەرەب زاڵەو لەهەموو لایەکەوە دژ بەخەون و دەستکەوت و داخوازییەکانی گەلی کوردن.کەم وڵاتی عەرەبی هەیە لەئەنفالدا کچ و ژنی کوردی نەکڕیبێت،یاوەکو غەنیمە وەری نەگرتبێت،چەندین بەڵگەی ڕوونیش لەمبارەیەوە هەیەو سەلمێنراوە .ئەوە جگە لەوەی لەشارەکانی خواروو و ناوەڕاستی عێراقیش ژنانی ئەنفالکراوی کورد وەک غەنیمەی جەنگ دراون بەئەفسەرەکانی سوپای عێراق و دارو دەستەکەیان .

باسی دووەم:گرنگی بەجیهانیکردنی یادەوەریی ئەنفال

هەتا نەبین بەبەشێک لەیادەوەریی جیهانی ،نابین بەبەشێک لەکۆمەڵگەی نێو دەوڵەتی ،هەتا دۆسیەگرنگەکانی ڕابردووی میللەتی ئێمە وەکو جینۆساید نەناسرێت و مامەڵەیەکی فەرمیی دوور لەبەزەیی لەگەڵدا نەکرێت،ئایندەمان مەترسی و هەڕەشەی لەسەرە.نەک لەلایەن وڵاتانی دراوسێیەوە،بگرە لەلایەن هێزە نێوخۆیی و شۆڤێنییەکانی نەتەوەی عەرەبەوە .یان هەر نەتەوەیەکی ترەوە.ئەبێت دان بەو ڕاستیەدا بنێن کەلەئێستادا هیچ ئومێدێک،هیوایەک .لەئارادا نییە بەلایەنی کەمەوە بۆ هەوڵدان لەم نێوەندەدا.دامەزراوەیەک نییە کاربکات بۆ ئەوەی تاوانی ئەنفال بخاتە یادەوەریی جیهانییەوە،نەخشە ڕێگاکانی ونن،دیار نین و نابیندرێن.

بۆنموونە؛ئەگەر دۆسێی ئەنفال وهەڵەبجە ببێتە یادەوەرییەکی سەرتاسەری لەکوردستاندا، ئەوا دەتوانێ سنوری ناوخۆش ببرێت و لەسەر ئاستی دنیاش ڕەنگ بداتەوە، بەلای کەمەوە یەکێک لە ڕەگەزەکانی یادەوەریی بۆنمونە (لێبوردەیی) لەجیهاندا جێکەوتە ببێت.

بەشی پێنجەم:

دیکۆمێنت ویادەوەریی

زۆر وێنەو چیرۆک و حیکایەتی کاریگەرو تراژیدی ئامێز هەبوون،کەکاری لەسەر بکرێت،بۆ ئەوەی لەیەک کاتدا ئەنفال لەیادەوەریی خۆمان و ئەوانی دیکەدا بەزیندوویی بمێنێتەوە،ئەوەش لەبەر ئەوەنا کەرێگەی تۆڵە بگرێنە بەرو هەمان توندو تیژی بەعس بکەین بەرەفتاری خۆمان و نەوەکانی ئایندەمان،بۆ ئەوەی لەیادەوەریی ئێمە بۆ قوربانیان هەرهیچ نەبێت یادیان بەرز رابگیرێت،چونکە ئەوان دوواجار قوربانین و قوربانیش شایانی رێزگرتن و هاوکات کەسوکارەکانیشیان بەهەمان ئەندازە شایانی رێزو خۆشەویستی و ژیانێکی شکۆمەندن.

لەرێگەی وێنەوە چەند گوزراشتێک دەخەینەڕوو کەدەبوو لەرێگەی ئەم دیکۆمێنتە گرنگە کاری گەورەو بەنرخی لەسەر بکرایە،بۆ ئەوەی لەیادەوەریی کوردی و جیهانی پێگەیەکی شیاوتر و بەشکۆتری هەبووایە.

وێنەی یەکەم : شێخ حسێنی هەزار کانی لەیادەوەریی ئێمەدا زیندووە .؟

شێخ حسێن محمد-هەزارکانی 1957 لەدایک بووە
1988 بەرشالاوی ئەنفال کەوتووە

وێنەی دووەم :

ئەمە جل و بەرگی گوندنشینانی هەزار کانی یە. ئەو گوندەی شێخ حسێن تێیدا ژیاوە،رۆژانە شوانە عەرەبەکان شەقی تێهەڵدەدەن ..لەهەموو کوردستان تاکە گوندێکیشە کەئاوەدان نەکرابێتەوە...... هەرهیچ نەبوایە دەبوو وەک گەرمیانییەکان هەریەکەو وێنەیەکمان لەماڵەکانی خۆمان هەڵبواسیبوایە..بۆپەرستن نا،بەڵکو بۆ ئەوەی لەیادەوەریماندا بمێنێتەوە .

وێنەی سێیەم : مریەم ساڵەح کەرەم عەبدوڵڕەحمان .

ئەگەر چی ئێمە پێشتر بوخچەکەی مریەم مان بیستبوو کەتامرد چاوەڕێ ی دەستگیرانەکەی خۆی کردو ئامادە نەبوو بەوەی کەدەستگیرانەکەی لەژیاندا نەماوەو ئیتر ناگەڕێتەوە،بۆیە هەمیشە بوخچەکەی لەتەنیشت خۆی دانابوو .بەو هیوایەی بەدەستگرانەکەی شاد بێتەوە. زۆرن ئەوانەی وەکو مریەم بوخچەی دیاری کەسانی ئازیزو خۆشەویستیان تائێستا و دوای 29 ساڵ هەڵگرتووە .

وێنەیەكی تر :مریەم لەكاتی مارەبڕینی .

وێنەیەكی تر : جل و بەرگەكانی مریەم بەشێكی لەئەمنە سورەكە پارێزراوە،بەشێكی لەئێستادا لای منە.ئەم وێنەیە بەكامێرای خۆم گیراوە.

وێنەی چوارەم :

فەیمە سپێ سەر . هاوسەری ئەنفالكراوە. ئەم ژنە چەند ساڵێک لەبەر لەئەنفال هاوسەرگیری دەكات، تائێستا بوخچەكەی پاراستووە و ساڵی یەک جاریش جلەكان لەبەر دەكات وەک یادەوەریی بۆ هاوسەرە ئەنفالكراوەكەی ..ساڵی1984 هاوسەرگیری كردوە و فەیمە تەنها كچێكی هەیە بەناوی كوردستان ئەو جلانەی ساڵی 1985 لەلایەن هاوسەرەكەیەوە حسێن ئەحمەد سەمین لەكوڵەجۆی زەنگاباد كڕاوە، فەیمە لەكاتی ئەنفالدا مناڵێكی ساوا كەتازە لەدایكبووە ناوی ناوە كۆچەر بەناچاری لەشێوێكدا بەجێیدەهێڵێت،خۆی گوتەنی تائێستا نازانی مناڵەی لەبرسا مردووە ،یا سەربازەكان بردوویانە،یا ئاژەڵی كێوی خواردوویانە.

وێنەیەكی تری فەهیمە سپی سەری . لەكاتی پۆشینی دیاری هاوسەركەی .

وێنەی پێنجەم : گوندی باشتەپە: ناوچەی داویە.خورماتوو. لەئێستادا سەر بە ناحیەی زینانەیە .منالێک ناوی ئەنفالکراوانی خانەوادەکەی لەسەر دیواری مزگەتی گوندەکە تۆمارکردووە.دوای ئەوەی مزگەوتەکە دروست دەکرێت،هێشتا دیواری مزگەوتە تەڕە،منداڵەکە داوای لەکەسوکاری خۆی کردووە کەژمارەی ئەنفالکراوانی پێبدەن .بەپەلە وەریدەگرێت و لەسەر دیوارەکە دەینوسێت .

وێنەی ژمارە شەش . میمکە شەوکەتی قەڵا چەرمەڵە،

میمکە شەوکەتی قەڵا چەرمەڵە،لەنوگرە سەلمان گەڕاوەتەوە،:هیچ کەسێکی لەخانەوادەکەی ژیاندا نەماوە،لەئێستادا لەلای برازایەکی دەژیت،ئەمەش کۆشک و تەلارەکەیەتی . ئەمە وەک پۆستێکی سەربەخۆ لەفەیسبووک مانگێگ بەر لەئێستا بڵاوکراوەتەوە یەکێک لەو کۆمێنتانەی بۆ میمکە شەوکەت نوسرابوو:ئەرێ ژیانی ئێستای هیچ جیاوازییەکی هەیە لەگەڵ نوگرە سەلمان ...میمکە شەوکەت هەتا خەوی لێدەکەوێت،خۆی گووتەنی:تاچاوم شەکەت دەبێت،سەیری وێنەی کوڕەکەم دەکەم و ئینجا دەخەوم ..

وێنەیەکی میمکە شەوکەت و ماڵەکەی .!

وێنەی حەوتەم : مەلا رەحیمی سەرقەڵا !

چیرۆکە فەرامۆشکراوەکانی پارتیزانەکانی گەرمیان لەنێوان مەرگ و ژیان،سەرکەوتن و شکست،بەردەوامیی و رووخان .ئیرادەو بێهیوایی ...

مەلا رەحیمی سەرقەڵا زیاد لەچیرۆک و ئازارێکی لەهەناوی خۆیدا هەڵگرتووە . بەڵام پێینازانین.

- ساڵانێکە دوای بیستنی چیرۆکەکەی نەبات کەلەدووبز تاکە نەعلێکی سەوزی خستە دەمی مناڵەکەی تاگیانی سپارد،چونکە مناڵەکە خەیارێکی بینی بەدەست سەربازێکەوە .

- مەلا رەحیمی سەرقەڵا ساڵانە بەپێ لەکەلارەوە بەرەو گۆڕستانی دێبنە دەکەوێتە رێ و جارێک بەدەوری گۆڕستانەکە دەسوڕێتەوە و هەربەپێش دەگەڕێتەوە بۆکەلار.

- مەلا رەحیمی سەرقەڵا دەیان چیرۆکی دوای ئەنفال و سەردەمیی پارتیزانی لەهەناوی خۆیدا هەڵگرتووە .

وێنەیەکی تری پێشمەرگەو پارتیزانێکی دوای ئەنفال . بەناوی حەمە رەشید توکنی .
ئەم وێنەیە یەکێکە لەو وێنانەی لەکاتی تۆمارکردنی رۆژانی سەردەمی پارتیزانی و پێشمەرگایەتی . نزیکەی 15 کاتژمێر دیمانەی لەگەڵدا کراوە ..

وێنەو یادەوەریی

چینییەکان 3000 ساڵ وتویانە هەر وێنەیەک بەقەد سەدان وشەیە، بەڵام گومانی تێدا نییە لەئێستادا کاریگەری وشە بەقەد هەزاران وشەیە.بەتایبەتی لەدۆسیەیەکی وەکو ئەنفال . زۆر جار وێنەیەک دۆسیەیەکی گەورەی جیهانی درووست دەکات .. بەداخەوە بەختیار عەلی وتەنی :ئێمە دیکۆمێنتەکانمان تەنها بۆ ئەوە دەوێت بۆ ئەوەی بڵێین دەبینن بەعس چی بەئێمە کردووە لەکاتێکدا دەکرێت بینای یادەوەریی لەسەر ئەو بەڵگەنامە فەرامۆشکراوانە بینا بکەین .هاوکات رێز گرتنە لەقوربانی و کەسوکارەکانیان ئەگەر کەسێکیان لەژیاندا مابێت ..

وێنەی یەکەم: گوندی تەپە سەوز
بنەماڵەیەک بەر لەئەنفال لەگوندی تەپە سەوز – کفری 1986 جگە لە سێ کەس ، هەموویان ئەنفالکراون

وێنەی دووەم:

گوندی عەلیانی گەورە. 1988لەلای راستەوە:حەمدیە فەرەج سەعید 1945.منالەكە نەناسراوە.پیرۆز خەڵكی ئۆمەرمل هاوسەرو منالەكانی ئەنفال كراون وخۆشی لەنوگرە سەلمان گەڕاوەتەوە.عومەر عەلی حەمید 1977 ئەنفالكراوە.

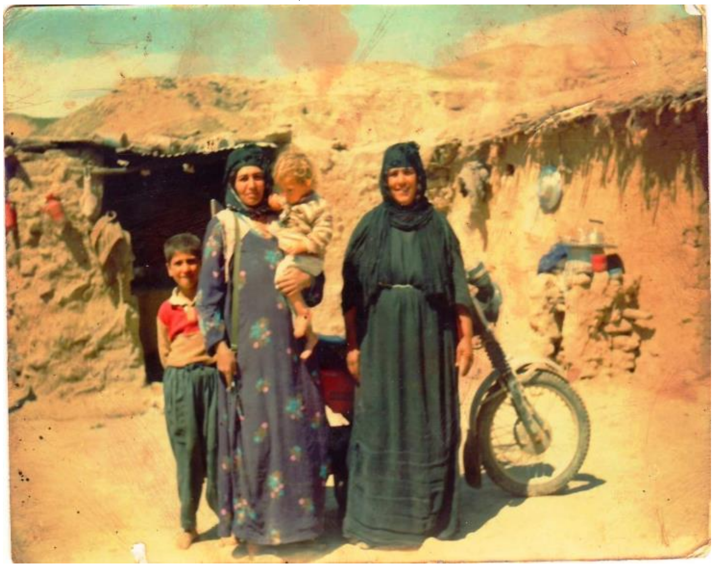

وێنەی سێیەم : گوندی سەر رەش . گەرمیان .1985. لەلای راستەوە: سامان عەبدولكەریم . سەبریە عەبدولكەریم. لیمۆ عەبدولكەریم .كامیل عەبدولقادر.هەموویان ئەنفالكراون

ڕاسپاردە

1- كاركردن لەبواری ئەنفال لەهەموو قۆناغەكانی خوێندن بەپێ ی ئاست بخوێندرێت.

2- سەنتەرە تەقلیدییەكان نەهێڵدرێن و سەنتەری نیشتیمانی كارا بكرێت.

3-گەڕانەوە بۆ پرۆسەی راستەقینە لەبواری بەدیكۆمێنت كردنی وردەكارییەكانی ئەنفال ،نەک وتار نووسین و پەخشان .

4- نابێت ڕێگە بدرێت بازرگانی بەدۆسیەی ئەنفالەوە بکرێ . بۆ سوودی خۆیان بەکاری بهێنن . ئەوانەشی هەتا ئێستا وایان کردووەو بەبەڵگە لەسەریان ساغ بووەتەوە ڕێگەنەدرێن لە کەنالەکانی میدیاو سمینارو کۆنفرانسەکاندا قسەبکەن . هەرچییان لەسەر ساغ بووەوە بەیاسا مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێت.

5- دەزگایەکی سەرەکی وسەرتا سەری نیشتیمانی وچەندین دەزگای بچوکی سەربەو دەزگایە بۆ یادەوەریی بۆ کۆی دۆسیەکانی جینۆساید لەکوردستان پێکبهێندرێت.کەهەوڵ بدات کۆی ڕووداو و زانیارییەکان یاداشت بکات .

6- یادکردنەوەی تاوانی ئەنفال بەمشێوە کلاسیکی یە ڕێگەی لێبگیرێت و ببێتە هۆکاری بنیاتنانەوە و لێبوردەیی نێوان پێکهاتەکانی کوردستان.

7- هەر لێبوردنێکی گشتی دەربکرێت بخرێتە ڕۆژی دۆسیەیەکی جینۆساید لەکوردستان .

ئەنجام :

لەکۆتاییدا دەگەین بەو ئەنجامەی کە کۆمەڵگەی کوردی کوردی لەڕووی یادەوەرییەوە زۆر لاوازەو هەر ئەمەش وایکردوە تاوان و کۆمەڵکوژییەکان بەسەریدا چەند بارە ببنەوە ،نەدەبوایە دوای ئەنفال،شەنگال جینۆساید و کۆمەڵکوژ بکرێت،نەدەبوو هێزەکان لەدوای ئەنفالەوە بەرژەوەندی خۆیان بخەنە پێش میللەت و بێوەفابن بەرامبەر بەخوێنی شەهیدان و ئەنفالکراوانی کوردستان.نەدەبوو ڕۆژێک لەڕۆژێک لەڕۆژان ببینین سوکایەتی بەخەڵکی کوردستان بکرێت،بەتایبەتی دروستکردنی قەیرانی سیاسیی دەستکردو گوماناوی .لەگەڵ ئەم ڕاستییەشدا ئەگەر میللەتێک بڕوای بەچاکسازیی و هەڵسانەوە هەبێت،ئینگلیز گووتەنی: هیچ کاتێک درەنگ نییە بۆ ئەوەی کارێک ئەنجام بدەیت.

سەرچاوەکان

1- پێگەی ئەلکترۆنی ئەنتەرنێت، www.almawdud.com

2- التزكر والنسيان د.قاسم هادى العوادى 1988ل 34

3- سایتی خاگرات.و/ لەفارسیەوە عومەر عەبدولکەریم

4- مۆریس هالبواکس توێژینەوەی هەورامان فەریق زانکۆی تاران 2017

5- الزاكره .التاريخ. النسيان پۆڵ ریکۆر .و/ د. جۆرج زیناتی 2009 ل 39

6- هەمان سەرچاوە ل 59

7- سایکۆلۆژی پەروەردەیی ،تیۆروپیادەکردنی سەرەکی ن/ دکتۆر عەبدولڕەحمان عەدەس،دکتۆر یوسف ئەلقتامی و/سەلاح سەعدی 2013 ل 365

8- التزكر والنسيان د.قاسم هادى العوادى 1988ل 64-68

9- ماهى الزاكره، انس شكك ،2010 ل 7

10- هەمان سەرچاوەی پێشوو

11- التاريخ والزاكره .د.محمد حبيده ،ئەنتەرنێت .پێگەی ئەلکترۆنی ئەنتەرنێت .ئیبن خەلدوون

12- ئە نتەرنێت www. the freedicttion. Com
13- التاريخ والزاكره .د.محمد حبيده ،ئەنتەرنێت .پێگەی ئەلكترۆنی ئەنتەرنێت .ئینبن خەلدوون
14- هەمان سەرچاوەی پێشوو
15- دیمانەیەكی تایبەت بەلێكۆڵینەوەكە لەگەڵ نووسەر ئاوات محەمەد 2017/6/23
16- شۆڕشەكانی جیهان .ئا/و شێرزاد هەینی هەولێر 2013 ل 185
17- گفتوگۆ لەسەر خوانێكی خوێنین ،كۆڕامانێك لەئەنفال حەمە كاكەڕەش،2007ل 9
18- هەمان سەرچاوەی پێشوو ل 9
19- ئەنفال،كوردو دەوڵەتی عێراق .شۆڕش حاجی چ2003.3،ل 24
20- هەمان سەرچاوەی پێشوول 23
21- هەمان سەرچاوە 24
22- دیدێكی نوێ بۆ یادكردنەوەی تاوانەكانی جینۆساید .عومەر محەمەد .سلێمانی،2014 ،ل 35
23- الهويه الوگنيه والهويه د. عباس الجرارى .ئەنتەرنێت
24- دیمانەیەكی تایبەت بەلێكۆڵینەوەكە لەگەڵ دیمانەیەكی تایبەت بەلێكۆڵینەوەكە لەگەڵ نووسەر ئاوات محەمەد2017/6/23
25- دیمانەیەكی تایبەت بەلێكۆڵینەوەكە لەگەڵ میدیاكار ئەرسەلان رەحمان 2017/6/23
27- دیمانەیەكی تایبەت بەلێكۆڵینەوەكە لەگەڵ دیمانەیەكی تایبەت بەلێكۆڵینەوەكە لەگەڵ نووسەر ئاوات محەمەد2017/6/23
28- ماڵپەڕی ناوەندی چاك